

УДК 801.81:398.2]:314.15.045

DOI <https://doi.org/10.15407/slavicworld2024.23.105>

КОВАЛЬ-ФУЧИЛО ІРИНА

кандидатка філологічних наук, старша наукова співробітниця відділу української та зарубіжної фольклористики Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України (Київ, Україна).

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4048-9114>

KOVAL-FUCHYLO IRYNA

a Ph.D. in Philology, a senior research fellow at the Ukrainian and Foreign Folkloristics Department of M. Rylskyi Institute of Art Studies, Folkloristics and Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine).

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4048-9114>

Бібліографічний опис:

Коваль-Фучило, І. (2024) Сакральні місця в українських і польських наративах про переселення із зони затоплення. *Слов'янський світ*, 23, 105–122.

Koval-Fuchylo, I. (2024) Sacred Places in Ukrainian and Polish Narratives about Resettlement from the Flood Zone. *Slavic World*, 23, 105–122.

САКРАЛЬНІ МІСЦЯ В УКРАЇНСЬКИХ І ПОЛЬСЬКИХ НАРАТИВАХ ПРО ПЕРЕСЕЛЕННЯ ІЗ ЗОНИ ЗАТОПЛЕННЯ

Анотація / Abstract

У статті здійснено порівняльний аналіз концептів *церква* і *кладовище* в усноісторичних оповідях і письмових спогадах про примусові переселення із зон затоплення в Україні та Польщі. В українському й польському переселенських наративах простежується увага до факту руйнування чи перенесення церкви, а також до перенесення кладовищ. У семантичному полі концепту *церква* усна історія переселення передає ідею єдності громади. Датою для щорічних зустрічей мешканців переселених сіл став саме день храмового свята церкви в їхньому колишньому селі. Семантичне поле концепту *кладовище* передає ідею неможливості цілковитого переселення: неможливо все перенести, обов'язково будуть втрати. І на цих втратах оповідачі зосереджують основну увагу у своїх спогадах.

Спільним у цих переселенських наративах є трактування пережитого примусового переселення як травматичного досвіду. Ці оповіді є насамперед передачею досвіду втрати. Важливим просторовим об'єктом, про який обов'язково розповідають усі переселенці, є оселя, передусім батьківський чи вже власний зруйнований дім, і менше говорять про новий будинок. Оповідачі пов'язують образ затопленого села з місцем народження, дитячими роками; вони ідеалізують втрачений простір, загострюють увагу на будівництві нового дому, зокрема, на взаємодопомозі й боротьбі задля здобуття будівельних матеріалів. Розпад громади, дружніх і сусідських стосунків – ще одна важлива тема в інтерв'ю.

Спогади про перенесення кладовищ в оповідях переселенців сповнені тривогою, гіркотою та містичністю. Неприродність втрати давнього цвинтарного місця породжує уявлення, зумовлені світоглядною заборонаю турбувати померлих, а ще більше фактом, що не всі домовини були перепоховані. Особливо рельєфно цей момент простежується в українській оповідній традиції, де навіть виникли голосіння за затопленими могилами, які не вдалося перенести.

Концепт *церква* вербалізовано в таких сюжетах і мотивах: відомості про руйнування чи зміну призначення церкви; особливості релігійного життя в селі без церкви; долі збережених церков; сучасні зустрічі переселенців у дні храмового свята колишніх сіл; зміна призначення церкви в радянський час; Божа кара за завдання шкоди храмові.

У семантичному полі концепту *дім* передана ідея найважчої втрати внаслідок переселення, концепт *земля* передає ідею несправедливості переселення, концепт *кладовище* – ідею неможливості цілковитого переселення, а концепт *церква* – ідею єдності громади. Порівняльні студії дослідників з різних країн допомагають глибше збагнути спільне й відмінне в оповідях про схожий травматичний досвід.

Ключові слова: концепт *кладовище*, концепт *церква*, затоплені села України і Польщі, усна історія переселення, фольклорність спогадів.

A comparative analysis of the concepts of *church* and *cemetery* in oral historical narratives and written memoirs about forced resettlement from flood zones in Ukraine and Poland is conducted in the work. Attention is traced to the fact of the destruction or relocation of the church, as well as to the relocation of cemeteries in the Ukrainian and Polish resettlement narrative. The oral history of resettlement conveys the idea of community unity in the semantic field of the *church* concept. The kermis in their former village

has become the date for annual meetings of residents of resettled villages. The semantic field of the *cemetery* concept conveys the idea of the impossibility of complete resettlement: it is impossible to relocate everything, there will definitely be losses. And it is on these losses that the narrators focus the main attention in their narratives.

The interpretation of the forced relocation as a traumatic experience is common in these resettlement narratives. These stories are primarily a transfer of the experience of loss. The *home* is an important spatial object that all resettlers necessarily talk about. This is primarily their parents' or their own, destroyed house, and they talk less about the newly built house. The storytellers connect the flooded village image with their birthplace, childhood years; they idealize the lost space, focus on the construction of a new home, in particular on mutual assistance and the struggle to obtain building materials. The collapse of the community, friendly and neighborly relations is another important theme in the interviews.

Memories on the transfer of cemeteries in the resettlement narratives are filled with anxiety, bitterness and mysticism. The unnaturalness of the loss of an ancient cemetery site gives rise to ideas conditioned by the ideological prohibition to disturb the dead, and even more so by the fact that not all coffins were reburied. This moment is especially clearly traced in the Ukrainian narrative tradition, where there were even laments for flooded graves that could not be moved.

The concept of *church* is verbalized in the following plots and motifs: information about the destruction or change of purpose of the church; features of religious life in a village without a church; the fate of preserved churches; modern meetings of displaced persons on the days of the temple holiday of former villages; change of purpose of the church in Soviet times; God's punishment for causing damage to the church.

The idea of the most severe loss as a result of resettlement is conveyed in the semantic field of the concept of *home*. The concept of *land* conveys the idea of the injustice of resettlement, the concept of *cemetery* includes the idea of the impossibility of complete resettlement, and the concept of *church* contains the idea of community unity. Comparative studies conducted in different countries on communities with similar traumatic experiences allow for a deeper, more detailed understanding of what is common and different in the conditioned, verbalized worldview of the past.

Keywords: concept of *cemetery*, *church* concept, flooded villages of Ukraine and Poland, oral history of resettlement, folklore of memories.

Вступ. Зацікавлення переселенням із затоплених територій через будівництво гідроелектростанцій і водосховищ у славистиці сьогодні досить актуальне. Такі дослідження відомі в українській (І. Коваль-Фучило [11–15], О. Горбовий [7–8; 20], Л. Боса [1]), польській (М. Годинь [21–22]), болгарській (Л. Геогова [3–5], Г. Георгієв [2], Г. Грігоров [9], П. Петров [18]) науці. Дослідники вивчають історичні, соціальні, культурні, гуманітарні аспекти й наслідки цього явища. Так, увага вчених зосереджена на історії будівництва гідроелектростанцій, специфіці переселення різних сіл, землі яких стали дном водосховищ, на лексиці переселення й затоплення, на усноісторичних спогадах про ці події. У представленій статті здійснено порівняльний аналіз концептів *церква* і *кладовище* в усноісторичних оповідях і письмових спогадах про примусові переселення із зон затоплення в Україні й Польщі як важливих складових у переселенських наративах.

Основна *джерельна база* роботи – власні авторські записи інтерв'ю з переселенцями, здійснені у 2012–2024 роках, а також опубліковані спогади переселенців, видані в серії книг і низці статей, присвячених затопленим селам України. Для порівняльних висновків я скористалася роботами польської етнологині Марії Годинь [21–22]. **Мета дослідження** – здійснити порівняльний аналіз концептів *церква* і *кладовище* в усноісторичних оповідях і письмових спогадах про примусові переселення із зон затоплення в Україні й Польщі як важливих складових у переселенських наративах. Для досягнення мети дослідження застосовано *метод* семантичного контекстуального аналізу концептів; для збору матеріалу – *метод* напівструктурованого інтерв'ю, коли оповідач має змогу розповісти те, що вважає за потрібне, а потім відповідає на питання інтерв'юера.

В історичній перспективі переселення сталося не так давно, десь у середині минулого століття. Отже, ще живі безпосередні учасники тих подій. Саме тому дослідники записують

інтерв'ю з переселенцями, його безпосередніми учасниками, їхніми дітьми, а також із людьми, причетними до переселення. Крім того, у наш час, приблизно від 2000 року, відбуваються численні комеморативні події, як-от зустрічі переселенців, фотовиставки, присвячені затопленим селам, установлення меморіальних знаків, презентація видань, присвячених затопленим селам тощо. Науковці мають змогу перебувати у включеному спостереженні під час цих заходів. Матеріали такої експедиційної роботи часто стають важливою джерельною базою наукових студій.

Основна частина

Контекст дослідження

В українському й польському переселенському наративі простежується увага до факту руйнування чи перенесення церкви, а також до перенесення кладовищ. У семантичному полі концепту *церква* усна історія переселення передає ідею єдності громади. Так, датою для щорічних зустрічей мешканців переселених сіл став саме день храмового свята церкви в їхньому переселеному селі. Семантичне поле концепту *кладовище* передає ідею неможливості цілковитого переселення: неможливо все перенести, обов'язково будуть втрати. І на цих втратах оповідачі зосереджують основну увагу у своїх наративах.

Будови ГЕС відбувалися в багатьох країнах, зокрема в Україні й Польщі. Моє зацікавлення цією темою розпочалося зі спогадів, озвучених інформантами стихійно під час опитувань про похоронну обрядовість у Кіровоградській та Полтавській областях 2012 року. У Польщі у 2010 році в Інституті археології і етнології Польської академії наук була захищена докторська дисертація «Територіальна та культурна самобутність у пам'яті мешканців переселених карпатських громад (Маньови, Ключквіці)» (*Odrębność terytorialna i kulturowa w pamięci mieszkańców przesiedlonych społeczności karpaccich (Maniowy, Kluszkowce)*). Авторка роботи – Марія Годинь. Зго-

дом дослідниця видала книгу, присвячену переселеному селу – «Історія загубленого села Маньови: дослідження з антропології пам'яті» (*Opowieść o utraczonej wsi Maniowy. Studium z antropologii pamięci*) (2015) [22].

Радянська пропаганда трактувала будівництво ГЕС дуже схвально. У колективну свідомість намагалися запровадити штампи на зразок «люди жили в болотах, а тепер вийдуть на родючі землі», «жили в темряві, а тепер матимуть світло». Про незворотні втрати родючих земель, унікальних дніпровських плавнів, історичної пам'яті не говорили. Утім, усі обіцяні переселенцям майбутні принади нового місця аж ніяк не могли перекрити болю від втрати рідної землі, про що оповідають майже всі респонденти.

Автобіографічні наративи: український і польський досвід

Спільним у цих переселенських дослідженнях є трактування пережитого примусового переселення як травматичного досвіду. Ці оповіді насамперед є передачею досвіду втрати [23]. І в моїх студіях, і в студіях пані Марії об'єктом дослідження є автобіографічні наративи осіб, які зазнали примусового переселення із зони затоплення у зв'язку з будівництвом водосховища. Пані Ґодинь «особливу увагу присвятила минулому і теперішньому сприйняттю і тлумаченню ними [переселеними особами] суспільно-культурного простору» [22, s. 223]. Наші наукові підходи суголосні також в основному тлумаченні записаних оповідей автобіографічного характеру: ці тексти не є точним описом минулої події, а лише певною версією [22, s. 223]. Доповню, що не просто версією, а таким варіантом, який оповідач вважає за доцільне розповісти саме в цей час за відповідних обставин.

Наведу кілька спільних моментів, про які розповіли як польські, так і українські респонденти. Важливим просторовим об'єктом, про який обов'язково розповідають усі переселенці, є оселя, передусім батьківський чи вже власний

зруйнований дім, і менше говорять про новий будинок. «Родинний дім є одним із найважливіших елементів ідентифікації простору» [22, s. 226]. В Україні переселенцям доводилося будуватися самотужки, водночас доводилося ходити на роботу, часто господарювати на два дома – на старому і новому місцях. У Польщі держава зводила будинки за тим самим зразком, тому люди нарікають на те, що всі нові будівлі однакові [22, s. 226]. В Україні оповідачі скаржаться насамперед на дефіцит будівельних матеріалів, на дороговизну роботи майстрів, яких було мало після Другої світової війни.

Спільним моментом у спогадах переселенців є пов'язування образу затопленого села із місцем народження, з дитячими роками [22, s. 227]. Це додає спогадам відчуття трагізму, травми й незворотності втрати. Втрата батьківської чи власної оселі й побудова нової описана інформантами крізь призму архаїчних уявлень про дім як освоєний, безпечний і сакральний простір [12; 13]. Предмети із втраченого села на новому місці набувають нових рис: вони перестають бути лише побутовою річчю, а набувають нових значень, стають носіями змісту історії переселення. На новому місці не можна відновити колишнє сусідство, громадське життя.

Розпад громади, дружніх і сусідських стосунків – ще одна важлива тема в інтерв'ю. У спогадах «основний наголос зроблений на неможливості створення втрачених сусідських зв'язків, на неможливості їхнього відтворення» [22, s. 228]. У польських спогадах існують розповіді про криницю, яка була спільною для мешканців. Люди часто зустрічалися біля неї, розмовляли, ділилися новинами. На переселеному місці селяни відчували нестачу цього громадського об'єкта [22, s. 228]. Колишній простір села стає засадничим концептом створення наративу і в українському, і в польському досвіді. Спільним у спогадах є тенденція до ідеалізації втраченого простору й загострення уваги на будівництві нового дому, зокрема на взаємодопомозі й боротьбі задля здобуття будівельних матеріалів [12].

Кладовище

В оповідах переселенців тривогою, гіркотою і містичністю оповиті спогади про перенесення кладовищ. Неприродність втрати давнього цвинтарного місця породжує містичні уявлення, зумовлені світоглядною заборонаю турбувати померлих, а ще більше фактом, що не всі домовини були перепховані. Особливо рельєфно цей момент простежується в українській оповідній традиції, де навіть виникли голосіння за затопленими могилами, які не вдалося перенести. Це стало очевидним згодом, коли вода підмивала ґрунти. Ось фрагмент інтерв'ю з Полтавщини:

Моя мамка, царство її душі, їхня мати тожє вмерла перед тим, а заховали, то вони, було, плачуть та плачуть:

*Поринаєте, потопаете,
А нас проклинаєте, шо не забрали.*

Кажє:

*Ти лежиш, моя ненько,
Поринаєш, ненько...*

– *А вона не змогла взяти?*

– *Не могли. Там і вивозили, но не багато брали з нашого села. В нас село бідне було (із записів на Полтавщині, 2012) [6, с. 306].*

У фрагментах спогадів про перенесення кладовищ вербалізується ідея неможливості його цілковитого перенесення. Ця ідея, разом з ідеєю несправедливого переселення, яка виявляється в концепті *земля*, і визначенням основної втрати, вербалізованої в семантичному полі концепту *дім*, становлять стратегію презентації у спогадах досліджуваної історичної події. Так, типовим, фольклорним є мотив про те, що людські останки гробокопачі не повністю забирали зі старого кладовища; часто зазначають, що брали лише черепи, а решту залишали в землі. Поширені також оповіді про хрести під водою, які я чула від людей, що самі не були переселенцями, але живуть поблизу переселених сіл у Черкаському районі.

Цвинтарна тема історій про переселення містить також фольклорний мотив про те, що води водосховища щороку вимивали труни і кістки: «А тоді, як пустили воду в сентябрі – та всі ж труни пішли ж туди, у плотину. Та там ба'грами їх витягали, бо забито» (МАФ); «А вода як почала прибувать, а воно як все поспливало! <...> Було такі випадки, що спливали дошки і плавали, і труни. Людей – так уже ні. Риба уже... риборозплідник робили, рибколгосп, то там поїли людей. То таке. А так було. Це погано, канєшна. Саме найважче» (ЗВФ).

У час будівництва ГЕС більшість церков у селах на Наддніпрянщині були зруйновані радянською окупаційною владою, більшість сіл були безцерковні. У такій ситуації кладовища ставали основним сакральним місцем села, тому їх перенесення стало для людей особливо важким і трагічним: «Цвинтарі переносили – викопували. В нас були гробокопатели з Нової Каховки. Ото вириють, позабирають кості, а те все назад. А тоді, як пустили воду в сентябрі – та всі ж труни пішли ж туди, у плотину. Та там ба'грами їх витягали, бо забито. А які такі – недовго, то переселяли трунами, возили <...> попереелялися наші кладовища. А хто недавно похований – то у гробах возили» (МАФ); «Коли переносили кладовище, я плакала, бачила, як їх копали. Скільки там плачів було, це не можна передать. Одні тільки коси були і черепи. Я як піду на кладовище, то потім ніч не сплю, плачу. А тоді думаю – не піду більше. А воно ж хочеться побачить, де дідусь, де бабуся. Ми своїх повикопували, точніше, копали так звані гробокопатели, а ми складали кісточки. Я своєї бабусі тільки побачила сиві коси. А решта були самі косточки. Труни вже не робили, а складали кістки в ящик і захоронили на Андрушівському кладовищі. Ми ж тут уже жили, а кладовище пізніше викопували, то ми і захоронили їх біля своїх. А тих, кого рідні не забирали, всіх перенесли до братської могили. Там видно, де вона, здоровий горб такий» [10, с. 153]. Наведені цитати описують почуття оповідачів, їхні

міркування і спогади про важливий етап переселення – перенесення кладовищ.

В українській народній культурі могила важлива як складова «топографії пам'яті» [16, с. 551]. Колективні (спільні, «братські») могили й військові могили-кургани ставали об'єктом давніх історичних переказів [17, с. 227–236; 16, с. 551]. Дослідниця українського фольклору ХХ ст. періоду двох світових воєн Оксана Кузьменко виділяє концепт *могила* як один із найважливіших в уснопоетичних текстах того часу [16, с. 550–570].

Тож не дивно, що розкопування могил стало для людей болючим, нетиповим, трагічним досвідом. У поетичній формі це описала поетеса-переселенка Ольга Дяченко:

Не летять ластівки у Зарубинці,
Бо Зарубинців більше нема.
Яничари з серцями ядучими
Кладовище знесли жартома [19, с. 68].

Церква

Марія Годинь, згадана нами авторка монографії про переселене село Маньови, яке колись було розташоване на березі Дунаю [22], у підрозділі «Сакральний простір» аналізує колективну пам'ять про перенесення таких сакральних об'єктів: чотири каплиці, церква, кладовище. Найбільше уваги приділено саме церкві. Основною подією, яку згадують респонденти, є розповідь про знесення церкви: «Окреме місце в пам'яті посідають спогади, пов'язані із сакральним простором, або костелом, а саме його зруйнуванням. <...> Ця подія вписана як травматичний і сумний досвід мешканців цілого села» [22, с. 129].

Олександр Горбовий, дослідник історії спорудження каскаду гідроелектростанцій на Дніпрі, зазначає, що перенесення святинь, а саме сільських кладовищ, пам'ятників, братських могил і церковних споруд, – «одна із найболючіших тем

у текстах переселенців» [8, с. 323]; «Великого душевного болю завдало затоплення церков» [8, с. 325]. У дисертації дослідник подав коротку історію церковних споруд із затоплених Канівським водосховищем сіл Переяслав-Хмельницького району Київської області [7, с. 158–169]. Двом дерев'яним церквам із сіл Андруші і В'юнище пощастило зберегтися до наших днів, оскільки вони, завдяки зусиллям ентузіастів, свого часу були перенесені до Переяслав-Хмельницького скансену. Андрушівська церква Святого Георгія відома тим, що її свого часу малював Тарас Шевченко [10, с. 16]. Про неї записані дуже зворушливі спогади колишніх андрушан: «Церква була край села, а як поглянути на неї з шляху, то здавалося, що вона стоїть у центрі Андрушів як цариця, не можна й надивитися на неї, така прекрасна. І дніпровські води не топили її ніколи, бо на пагорбі стояла» [10, с. 169]. Сьогодні андрушани, які часто відвідують храм, нарікають, що внаслідок перенесення церкви втратила значну частину своєї краси: «Нашу церкву перенесли туди, в музей. Ну зовсім не вона, зовсім вона не похожа на нашу церкву, зовсім. У нас стояла церква на возвишенності, ну на фундаменті на високому. Покрашена вона була у білий цвіт. Вона дерев'яна. Покрасили там чи в зелений чи в якийсь, як у ямі вона сидить. Я була там, ходила. Ну зовсім не та церква» [10, с. 92].

Попри різні історичні зміни й катаклізми в народному світогляді храми й місця їхнього розташування зберігають свою святість. Це стосується і закритих храмів, і перенесених, і зруйнованих. Переселенці затопленого с. Бакота розказують про те, що рибалки, які приїжджають на дністровське водосховище, бачать хрест церкви у воді: *«І от про купол церкви які ходять сьогодні легенди: якщо вода дуже чиста, то можна побачити купол <...> вони [приїжджі рибалки] стоять в тому місці, звідки до мене вітер доносить деякі уривки їхніх слів. Вот вони так стоять, такі молоді хлопці, десь років під тридцять, і один одному показують [хрест церкви у воді]»*

(ГТВ). Цей сюжет побібний до поширених в Україні сюжетів про підземне чи підводне існування храмів, дзвони яких чути на великі свята, особливо на Великдень.

В українській культурі церква залишалася актуальною і після її ліквідації чи закриття. Це виявлялося, крім іншого, у традиції святкувати Престольний празник, «храмувати» навіть у тих селах, де церкви вже не було. А села, яким пощастило, де церква була відкрита, храмували особливо урочисто.

У спогадах про переселення із зон затоплення можна виділити такі основні теми, пов'язані із церквою: відомості про руйнування чи зміну призначення церкви; особливості релігійного життя в селі без церкви; долі збережених церков; сучасні зустрічі переселенців у дні храмового свята колишніх сіл.

У цих спогадах висловлене засудження руйнування храму, особливо різке несприйняття нищення церковного майна. Про це свідчить, крім самої розповіді, номінація способу руйнування: *повалили, порозкидали, покидали, поламали, висипали*. Така лексика передає семантику засудження безцеремонного ставлення до сакральних об'єктів. Це стосується й історії церкви в затопленому с. Козинці. Тут для посилення експресії вжито слово *розтрощили*: «А козинська – кирпична. Її розтрощили» (ОМП).

Описи святкування храмових свят до переселення – типове місце у спогадах про колишнє село: «Коли храмове свято, а це двічі на рік – на Георгія 6 травня та на Першу Пречисту 21 вересня, то до церкви збиралося все село, доносився спів церковний. А коли задзвонять вечірні дзвони, то це вже не можна робити, всім до церкви треба спішити, помолитися, запросити гостей, як велося, щоб не розпадалася родина, самим рідню провідати» [10, с. 169]. У всіх описах церкви обов'язковою складовою є семантика єдності сільської громади. Це особливо чітко простежується у використанні відповідних займенників: *всі (всім треба до церкви), все (до церкви збиралося все*

село) наша (наша церква). Крім того, храмове свято є способом об'єднати всю родину: «щоб не розпадалася родина».

У переяславському скансені збережена також церква Святої Параскеви із затопленого с. В'юнище: «А в вас в тих В'юнищах була церква? / – Була! Була! / На той час, коли переносили, ще вона була / – Була, да, да. Дерев'яна церква, красива! Ти ж помниш? (ОМП) – Канєшно! (ЧМЮ) – Її перенесли у “Музей на відкрите небо”, у Переяслав. Вона й зараз стоїть там. Ці... (ОМП) Музей космонавтики там (ЧМЮ). – Музей космонавтики. Це в'юниська церква. А козинська – кирпична. Її розтрощили» (ОМП).

На початку 2000-х років серед переселенських громад поширилася соціальна практика зустрічей колишніх односельців. Важливо, що дату зустрічі часто призначали якраз на храмове свято колишнього села. Винятком із цього правила стали села, де Празник був у холодну пору року, оскільки в цей час неможливо зібратися на природі, на березі Дніпра, де переселенці й улаштовують свої зустрічі⁵. Ось розповідь про це мешканця колишнього села Комарівка: «Люди збираються. Вони почали, мабуть, з [20]13 року збиратися. <...> На Зелену неділю, на Трійцю. <...> Храм був на Миколая, два рази на рік. <...> І ще ми мудрували, щоб на Миколая зустрітися, але робочий день, і я совітувався із односельцями – не получається на Миколая. А тільки, як ми тоді вирішили. Перший раз ми в парку зустрілися. Там є два столи такі великі, там в шашки грають, в шахмати. Ми там розіклалися, з музикою: гармошка, бубон» (РВМ). На вибір дати для зустрічі односельців впливає два фактори: день храмового свята і теплий сезон, щоб зустріч була урочистою, щоб могли приїхати люди, які живуть далеко від основного місця поселення: «Іноді на Храм збираються, на храмове свято. В нас це на Іллю. Вже теперішні, як кажуть, День села – перша неділя серпня, а так – на храмові свята. Але така зустріч – то вони стараються, коли десь хтось звідкись здалеку приїде, щоб тоді

більше. Оце в Колі, то вони збираються – остання неділя липня. Хто може – будь ласка, там. Зберуться, поспілкуються» (РНМ).

Висновки. Спільним у польських і українських переселенських автобіографічних наративах є трактування пережитого примусового переселення як травматичного досвіду. Оповіді респондентів є насамперед передачею досвіду втрати внаслідок примусового переселення із зони затоплення у зв'язку з будівництвом водосховища. Підсумовуючи наші студії над концептами усної історії переселення із зон затоплення, робимо такий висновок: у семантичному полі концепту *дім* передана ідея найважчої втрати внаслідок переселення, концепт *земля* передає ідею несправедливості переселення, концепт *кладовище* – ідею неможливості цілковитого переселення, а концепт *церква* – ідею єдності громади.

Порівняльні студії дослідників із різних країн допомагають глибше збагнути спільне й відмінне в оповідах про схожий травматичний досвід.

СПИСОК РЕСПОНДЕНТІВ

ГТВ – Горбняк Тарас Васильович, 1945 р. н., вища освіта, переселенець, нар. у с. Бакота. Записано 18.07.2014 в с. Гораївка Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл.

ЗВФ – Загребя Валентина Федорівна, 1950 р. н., нар. у с. Скородистик Золотоніського р-ну Черкаської обл., колгоспниця. Записано 19.08.2014 в с. Скородистик.

МАФ – Мотайло Антоніна Федорівна, 1937 р. н., нар. у с. Калаборок, нині затоплене, Новогеоргіївського р-ну Кіровоградської обл. Записано 19.05.2012 в с. Глинськ Світловодського р-ну Кіровоградської обл.

ОМП – Оврашко Михайло Петрович, 1934 р. н., нар. у с. В'юнище, переселенець. Записано 22.06.2019 в с. Циблі Переяслав-Хмельницького р-ну Київської обл.

РВМ – Ревега Василь Микитович, 1945 р. н., переселенець, нар. в с. Комарівка. Записано 20.06.2019 в м. Переяславі Київської обл.

РНМ – Ревега Наталія Миколаївна, 1982 р. н., нар. у с. Воропаївка Іванківського р-ну Київської обл. Записано 20.06.2019 в м. Переяславі Київської обл.

ЧМЮ – Чирков Микола Юхимович, 1957 р. н., нар. у с. В'юнище Переяслав-Хмельницького р-ну Київської обл., освіта вища, ветлікар. Записано 22.06.2019 в с. Циблі Переяслав-Хмельницького р-ну Київської обл.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Боса Л. Зміни ландшафту Подніпров'я у ХХ столітті як соціокультурна проблема. *Народна творчість та етнологія*. 2012. № 4. С. 53–64.

2. Георгиев Г. Живот с реката: един пример от село Драганово. *Български фолклор. Списание за фолклористика, етнология, антропология и изкуства*. София, 2022. Кн. 4.

3. Гергова Л. Дарец преди и след язовира: модели на запомняне и спомняне. *Пренасянето на сакралност (Локално – регионално – национално)*. София : Rod, 2021. С. 163–177.

4. Гергова Л. Потопено наследство, изгубени места и пейзажи на паметта. *Български фолклор. Списание за фолклористика, етнология, антропология и изкуства*. София, 2022. Кн. 4.

5. Гергова Л. Потопеното наследство в Язовир «Студен Кладенец»: изследователски предизвикателства. *Родопи. Списание за икономика, политика и култура*. 2020. № 1–2. С. 48–56.

6. Голосіння / упоряд. І. Коваль-Фучило; [наук. ред. Л. Іваннікова]; НАН України, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. Київ, 2012. 792 с. + CD.

7. Горбовий О. Комплексна трансформація українського Придніпров'я у контексті гідроенергетичного освоєння Дніпра (кінець ХІХ ст. – 1980-ті рр.) : дис. ... канд. іст. наук. Переяслав, 2020. 346 с.

8. Горбовий О. А. Образ затоплених сіл Переяславщини в історичній пам'яті їхніх колишніх мешканців. *Наукові записки з української історії*. 2012. Вип. 29. С. 320–326.

9. Григоров Г. Българските язовири. Политика по именуване. *Български фолклор. Списание за фолклористика, етнология, антропология и изкуства*. София, 2022. Кн. 4.

10. Затоплений рай: Андруші у спогадах та документах / упоряд. М. Михняк. Київ : Український пріоритет, 2018.

11. Ковал-Фучило І. «Нашите преместени гробища»: концепцията за гробище в наративите за принудително преселване. *Български фолклор. Списание за фолклористика, етнология, антропология и изкуства*. София, 2022. Кн. 4.

12. Коваль-Фучило І. Батьківська оселя і нове місце проживання: осмислення примусового переселення 1959–1960 років в Україні. *Міфологія і фольклор*. 2013. № 4. С. 14–19.

13. Коваль-Фучило І. Концепт дому в оповідях про примусове переселення. *Łemkowie, Bojkowie, Rusini: historia, współczesność, kultura materialna i duchowa*. Słupsk, 2016. Т. 6. С. 147–158.

14. Коваль-Фучило І. Мотив втраченого раю в оповідях про примусове переселення. *Народна творчість та етнологія*. 2021. № 2 (389). С. 87–97. URL : DOI: <https://doi.org/10.15407/nte2021.02>.

15. Коваль-Фучило І. Осмислення примусового переселення із зони затоплення Дністровським водосховищем (за матеріалами усноїсторичних наративів). *Слов'янський світ*. 2014. Вип. 13. С. 215–231.

16. Кузьменко О. Драматичне буття людини в українському фольклорі: концептуальні форми вираження (період Першої та Другої світових воєн). Львів, 2018. 728 с.

17. Малорусские народные предания и рассказы / свод М. Драгоманова. Киев : Издание Юго-Западного отдела РГО, 1876.

18. Петров П. Несигурност при преселване от язовирната чаша. *Български фолклор. Списание за фолклористика, етнология, антропология и изкуства*. София, 2022. Кн. 4.

19. Сорокова С. Ф. Не летять ластівки у Зарубинці: історико-краєзнавчий нарис / ред.-упоряд. Т. Ю. Нагайко, О. А. Горбовий. Переяслав-Хмельницький, 2015.

20. Ткаченко В. М., Горбовий О. А. «Історія села Андруші (стилий, короткий нарис)» (з рукописної спадщини Дмитра Косарика письменника та літературознавця). *Переяславський літопис*. 2014. Вип. 5. С. 80–99.

21. Godyń M. Człowiek – przestrzeń – pamięć. Identyfikacja terytorialna przesiedlonej społeczności wsi Maniowy w perspektywie badań etnologicznych. *Analecta. Archaeologica. Ressorviesia*. Vol. 6. Przestrzeń – Władza – Religia. Rzeszów, 2011. S. 201–236.

22. Godyń M. Opowieść o utraczonej wsi Maniowy. Studium z antropologii pamięci. Kraków, 2015. 168 s.

23. Sztompka P. Trauma wielkiej zmiany: społeczne i kulturowe koszty transformacji. Warszawa, 2000.

REFERENCES

1. BOSA, Liubov. Changes in the Landscape of the Dnipro Region in the 20th Century as a Socio-Cultural Problem. *Folk Art and Ethnology*, 2012, no. 4, pp. 53–64 [in Ukrainian].

2. GEORGIEV, Georgi. Life with the River: An Example from the Village of Draganovo. *Bulgarian Folklore. Journal of Folkloristics, Ethnology, Anthropology and Arts*. Sofia, 2022, book 4 [in Bulgarian].

3. GERGOVA, Lina. Darets before and after the Dam: Models of Remembering and Reminiscences. *The Transfer of Sacredness (Local – Regional – National)*. Sofia: Rod, 2021, pp. 163–177 [in Bulgarian].

4. GERGOVA, Lina. Submerged Heritage, Lost Places and Landscapes of Memory. *Bulgarian Folklore. Journal of Folkloristics, Ethnology, Anthropology and Arts*. Sofia, 2022, book 4 [in Bulgarian].

5. GERGOVA, Lina. The Submerged Heritage in the “Studen Kladenets” Dam: Research Challenges. *Rhodopes. Journal of Economics, Politics and Culture*, 2020, no. 1–2, pp. 48–56 [in Bulgarian].

6. KOVAL-FUCHYLO, Iryna, compiler. Liudmyla IVANNIKOVA, scientific ed. *Lamentations*. NAS of Ukraine, M. Rylskyi IASFE. Kyiv, 2012, 792 pp. + CD [in Ukrainian].

7. HORBOVYI, Oleksandr. *Complex Transformation of the Ukrainian Dnipro Lands in the Context of Hydropower Development of the Dnipro (Late 19th Century – 1980s)*. A Ph.D. in History Thesis. Pereiaslav, 2020, 346 pp. [in Ukrainian].

8. HORBOVYI, Oleksandr. The Image of Flooded Villages of Pereiaslav Region in the Historical Memory of Their Former Inhabitants. *Scientific Proceedings in Ukrainian History*, 2012, iss. 29, pp. 320–326 [in Ukrainian].

9. GRIGOROV, Grigor. Bulgarian Dams. Policies of Naming. *Bulgarian Folklore. Journal of Folkloristics, Ethnology, Anthropology and Arts*. Sofia, 2022, book 4 [in Bulgarian].

10. MYKHNIAK, Mykola, compiler. *Flooded Paradise: Andrushy in the Memoirs and Documents*. Kyiv: Ukrainian Priority, 2018, 400 pp. [in Ukrainian].

11. KOVAL-FUCHYLO, Iryna. “Our Moved Cemeteries”: The Concept of a Cemetery in the Narratives about Forced Resettlement. *Bulgarian Folklore. Journal of Folkloristics, Ethnology, Anthropology and Arts*. Sofia, 2022, book 4 [in Bulgarian].

12. KOVAL-FUCHYLO, Iryna. Ancestral Home and New Place of Residence: Understanding the Forced Resettlement of 1959–1960 in Ukraine. *Mythology and Folklore*, 2013, no. 4, pp. 14–19 [in Ukrainian].

13. KOVAL-FUCHYLO, Iryna. The Concept of Home in the Stories about Forced Relocation. *Łemkowie, Bojkowie, Rusini: historia, współczesność, kultura materialna i duchowa [Lemkos, Boykos, Ruthenians: History, Contemporaneity, Material and Spiritual Cultures]* Słupsk, 2016, vol. 6, pp. 147–158 [in Ukrainian].

14. KOVAL-FUCHYLO, Iryna. The Motif of Lost Paradise in the Stories about Forced Resettlement. *Folk Art and Ethnology*, 2021, no. 2 (389), pp. 87–97. DOI: <https://doi.org/10.15407/nte2021.02> [in Ukrainian].

15. KOVAL-FUCHYLO, Iryna. Understanding the Forced Resettlement from the Area of Flooding by the Dniester Reservoir (After the Materials of Oral Historical Narratives). *Slavic World*, 2014, issue. 13, pp. 215–231 [in Ukrainian].

16. KUZMENKO, Oksana. *Dramatic Existence of the Person in Ukrainian Folklore: Conceptual Forms of Expression (The Period of the First and Second World Wars): A Monograph*. Lviv: Institute of Ethnology of the NAS of Ukraine, 2018, 728 pp. [in Ukrainian].

17. DRAGOMANOV, Mikhail, compiler. *Ukrainian Folk Legends and Stories*. Kiev: Edition of the South-Western Department of the Russian Geographical Society, 1876 [in Russian].

18. PETROV, Petar. Uncertainty during the Displacement and Resettlement from a Dammed Valley. *Bulgarian Folklore. Journal of Folkloristics, Ethnology, Anthropology and Arts*. Sofia, 2022, book 4 [in Bulgarian].

19. SOROKOVA, Sofia. Swallows do not Fly to Zarubyntsi: Historical and Local History Essay. Edited and compiled by Taras NAHAIKO, Oleksandr HORBOVYI. Pereiaslav-Khmelnyskyi, 2015, 368 pp. [in Ukrainian].

20. TKACHENKO, Viktor, Oleksandr HORBOVYI. “History of the Village of Andrushy (Brief, Short Essay)” (From the Manuscript Heritage of Dmytro Kosaryk – Writer and Literary Critic). *Pereiaslav Chronicle*, 2014, iss. 5, pp. 80–99 [in Ukrainian].

21. GODYŃ, Maria. Człowiek – przestrzeń – pamięć. Identyfikacja terytorialna przesiedlonej społeczności wsi Maniowy w perspektywie badań etnologicznych [Man – Space – Memory. Territorial Identification of the Resettled community of the village of Maniowy in the Light of Ethnological Research]. *Analecta. Archaeologica. Ressorviesia. Vol. 6. Space – Power – Religion*. Rzeszów, 2011, pp. 201–236 [in Polish].

22. GODYŃ, Maria. *A Story about the Lost Village of Maniowy. A Study in the Anthropology of Memory*. Krakow, 2015, 168 pp. [in Polish].

23. SZTOMPKA, Piotr. *Trauma wielkiej zmiany: społeczne i kulturowe koszty transformacji [The Trauma of the Big Change: The Social and Cultural Costs of Transformation]*. Warszawa [Warsaw], 2000, 117 pp. [in Polish].

Отримано / Received 12.09.2024

Рекомендовано до друку / Recommended for publishing 10.12.2024